

GLOBOS NAMŲ AUKLĖTINIŲ IR VAIKŲ, GYVENANČIŲ SU ABIEM TĖVAIS, MOKYKLINĖS ADAPTACIJOS IR KOMPETENCIJOS YPATUMAI

Kristina Samašonok

Vilniaus kolegija, Verslo vadybos fakultetas, Pedagogikos ir psichologijos katedra
Didlaukio g. 49, 08303 Vilnius
Telefonas 8 614 69948,
Elektroninis paštas samasonok@one.lt

Doc. Dr. Rita Žukauskienė

Mykolo Romerio universitetas, Socialinio darbo fakultetas, Psichologijos katedra
Valakupių g. 5, 10110 Vilnius
Telefonas 8 5 2740609
Elektroninis paštas laav@is.lt

Santrauka

Vaikystėje išgyventi traumuojantys įvykiai, neigiama ankstyva patirtis, nepalankios augimo sąlygos apriboja galimybę išmokti elgtis socialiai priimtinais būdais, nulemia nesėkmes mokykloje ir netinkamo elgesio formavimąsi, stabdo socialinių įgūdžių vystymąsi. Šio tyrimo tikslas – nustatyti, kaip tėvų globos netekimas ir gyvenimas vaikų globos namuose daro įtaką vaikų kompetencijai, elgesio bei emocinėms problemoms. Tyrime panaudotas Achenbacho (1991) sukurtas mokytojų klausimynas (TRF 5/18), skirtas vaiko kompetencijai nustatyti ir elgesio bei emocinėms problemoms įvertinti. Tyrime dalyvavo 11–17 metų globos namų auklėtiniai ir vaikai, gyvenantys pilnose šeimose. Nustatyta, kad globos namų auklėtiniams būdingos didesnės dėmesio ir socialinės problemos, aukštesnis nerimastingumo lygis nei vaikams, gyvenantiems su abiem tėvais. Tyrimas parodė, kad globos institucijose gyvenantys vaikai ir paaugliai pasižymi kompetencijos trūkumu, adaptacijos sunkumais, žemesniais akademineis laimėjimais. Statistinės analizės rezultatai parodė, kad globos namų auklėtinių kompetencija reikšmingai susijusi su dėmesio, socialinėmis ir nusišalinimo problemomis, agresyviu, delinkventiniu elgesiu. Vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, grupėje kompetencijos ir elgesio bei emocinių problemų statistiškai reikšmingų ryšių nerasta. Vaikų, gyvenančių globos namuose, elgesio ir emocinės problemos, kompetencijos trūkumas, adaptacijos sunkumai, žemi akademiniai laimėjimai gali būti sietini su ankstyva neigiama patirtimi, vaikystėje išgyventais traumuojančiais įvykiais, adekvataus tėvų elgesio pavyzdžio trūkumu, gyvenimo sąlygomis globos institucijose.

Pagrindinės sąvokos: globos namų auklėtiniai; bendroji, akademinė ir adaptacijos kompetencija; elgesio ir emocinės problemos.

Įžanga

Tyrimai, kuriais siekiama nustatyti, kokią įtaką vaiko raidai turi tėvų praradimas ir gyvenimas globos institucijose, užsienio šalyse pradėti nuo 1940-ųjų metų ir tęsiami iki šiol. Per pastaruosius du dešimtmečius pagausėjo tyrimų, analizuojančių vaikų, netekusių tėvų globos, elgesio ir emocines problemas, socialinių įgūdžių stoką ir kompetencijos trūkumą (Vorría ir kt., 1998, Hukkanen ir kt., 1999). Analizuojama, kokią įtaką psichinei vaiko sveikatai turi at-

skyrimas nuo tėvų (Bolwby, 1980) ir gyvenimas globos institucijose. Nustatyta, kad vaikai, augę nepalankiomis sąlygomis bei išgyvenę atskyrimą nuo tėvų, dažniau pasižymi žemesniais kalbiniais, intelektualiais sugebėjimais, menku kompetencijos lygiu, taip pat šiems vaikams dažniau būdingesnės elgesio ir emocinės problemos (Hukkanen ir kt., 1999, Vorria ir kt., 1998), palyginti su vaikais, augančiais su abiem tėvais.

Kompetentingumas – vienas iš žmogaus adaptyvaus ir efektyvaus funkcionavimo matų. Mokslininkai kompetenciją dažniausiai traktuoja kaip socialinių įgūdžių visumą, sugebėjimą konstruktyviai veikti savo aplinkoje, kaip veiksmingą reakciją į gyvenimo situacijas (Dodge ir kt., 1986). Teoriniu lygmeniu kompetenciją galima apibūdinti kaip tarpusavio santykių efektyvumą, gebėjimą išspręsti kylančias problemas ir prisitaikyti prie kintančios aplinkos sąlygų, sugebėjimą elgtis pagal elgesio normas ir paklusti taisyklėms turint atitinkamų žinių bei įgūdžių (Masten ir kt., 1996). Nekompetentingumą galima apibūdinti kaip nepakankamą pasitikėjimą savimi, kritikos ir nesėkmių baimę, silpnai išsivysčiusius socialinius įgūdžius, žemus akademinis laimėjimus, nebrandumą, elgesio taisyklių ir normų nesilaikymą, jų ignoravimą, destruktivų elgesį (Shonk, Cicchetti, 2001; Motti – Stefanidi ir kt., 1996). F. A. Rogoscho, D. Cicchečio (1994), J. Kaufmano, D. Cicchečio (1989), S. M. Shonk, D. Cicchečio (2001) tyrimais nustatyta, kad vaikams, pasižymėjusiems kompetencijos trūkumu, būdingesnis agresyvus, impulsyvus, konfliktiškas elgesys, nejautrumas, silpna savo veiksmų kontrolė, maža tikimybė, kad pasireikš prosocialus elgesys. J. D. Coie'o, K. A. Dodge'o, J. Kupersmidt (1990), K. A. Dodge'o ir J. D. Coie'o (1987) tyrimai patvirtino, kad vaikai, pasižymintys prosocialiu elgesiu, savarankiškumu, pasitikėjimu savimi, turi mažiau socialinės adaptacijos problemų nei vaikai, kurie pasižymi nepakankamai gerai išugdytais socialiniais-kognityviniais sugebėjimais. Pastarieji sunkiai užmezga santykius ir įsitraukia į grupę, sunkiai suvokia grupėje egzistuojančias normas ir taisykles, jų nesilaiko, klaidingai interpretuoja prosocialias sąveikas.

K. A. Dodge'as ir kiti (1986) pabrėžia šeimos įtaką kompetencijos vystymuisi, socialinių įgūdžių formavimuisi per mokymąsi, kai vaikas stebi tėvų elgesį ir sulaukia pastiprinimų už tam tikrus veiksmus. Tam tikros intelektinės paskatos ir informacija suteikia vaikui ankstyvąją patirtį. Kiti autoriai (Block, 1980, Grolnick, Ryan, 1989, Shonk, Cicchetti, 2001), tiriantys kompetencijos trūkumo priežastis, taip pat atkreipia dėmesį į augimo bei mokymosi sąlygas, auklėjimo stilių, pabrėžia vaiko įgūdžių formavimąsi ankstyvojoje vaikystėje. Jų teigimu, nepalankios augimo sąlygos, skurdi aplinka, atskyrimas nuo šeimos, žinių ir patirties stoka didina nesėkmės mokslė riziką, apsunkina įgūdžių formavimąsi, nulemia kompetencijos trūkumą. Tyrimais nustatyta, kad vaikams, netekusiems tėvų globos ir gyvenantiems globos institucijose, būdingi silpni akademiniai laimėjimai, jie blogiau atlieka darbus, mažai domisi aplinka, pasižymi žinių stoka, pasyvumu atliekant užduotis (Block, 1980), todėl dauguma jų mokosi pagal specialias programas, dažnai paliekami kartoti kursą, perkeliama į kitas mokyklas arba pašalinami iš mokymo įstaigos, sulaukę tinkamo amžiaus (Barnett, Vondra, Shonk, 1996, Salzinger, ir kt., 1984). Mokykloje globos namų auklėtiniai dažniausiai vertinami kaip turintys mažiau žinių, patirties bei atsakomybės, apibūdinami kaip nebrandūs, pasižymintys psichosocialinėmis problemomis, adaptacijos sunkumais (Cicchetti, Toth, Hennessy, 1993).

Daugelio mokslininkų (Bowlby, 1980, Dadds, ir kt., 1990) darbuose tyrinėjama šeimos įtaka vaiko psichosocialiniam vystymuisi. Autoriai pabrėžia santykių su tėvais kokybę, nuo kurios priklauso vaiko pasaulio pažinimas, bendravimo su kitais žmonėmis ypatumai, gebėjimas užmegzti ir išlaikyti sėkmingus socialinius santykius su bendraamžiais. Glaudūs tėvų emociniai ryšiai su vaiku yra svarbus jo fizinio ir psichinio ugdymo veiksnys. Saugiai besijaučiantis šalia tėvų vaikas linkęs pasitikėti kitais žmonėmis, turi gerai išvystytus socialinius įgūdžius, tuo tarpu vaikas, neturėjęs artimų santykių su biologiniais tėvais arba įtėviais, pasižymi nesukalbamumu, žmonių vengimu, nepasitikėjimu aplinkiniais, agresija, savęs nekontroliavimu, socialinių įgūdžių trūkumu (Lupien ir kt., 2001). Nepalankios augimo sąlygos šeimoje, vaikystėje išgyventi traumuojantys įvykiai, emocinių santykių su tėvais stoka, prosocialaus elgesio pavyzdžio trūkumas sumažina socializacijos galimybes, riboja socialinių įgūdžių formavimąsi (Bowlby, 1980).

Kaip rodo J. D. Coie'io ir jo bendradarbių (1988) tyrimai, netinkamas elgesys su vaiku, patirtas smurtas, jėgos demonstravimas veikia vaiko socialinį elgesį ir santykių su kitais palaikymą. Prievartos, smurto patirtis, vaiko atskyrimas nuo šeimos traumuoja vaiką bei skatina nesaugumo jausmo formavimąsi, prieraišumo sutrikimą, nebrandumą, informacijos apdorojimo problemas. Be to, tai apsunkina tarpasmeninių santykių palaikymą, integravimąsi į visuomenę (Macfie, Cicchetti, Toth, 2001), formuoja uždaramą, izoliaciją, socialinį pasišalinimą iš prosocialios aplinkos, santykių ribotumą arba priešiškus, agresyvius, socialiai nepriimtinus veiksmus (Grolnick, Ryan, 1989, Shonk, Cicchetti, 2001).

Tyrimais nustatyta, kad yra glaudus augimo sąlygų, socialinių įgūdžių ir nebrandumo ryšys. Vaikai, apleisti arba nukentėję nuo emocinių stresų, yra blogiau pasirengę mokyklai ir naujų socialinių santykių užmezgimo, ir nusiteikimo mokytis prasme, dažniau atsilieka moksle, jų akademinės aspiracijos žemos, pasižymi silpna mokymosi motyvacija (Kaufman, Cicchetti, 1989), mokykliniu nebrandumu, mokymosi sunkumais, vaizduotės skurdumu, pasyvumu, savikontrolės silpnumu, santykių su bendraamžiais palaikymo sunkumais (Hukkanen ir kt., 1999).

Vaikai, augę nepalankiomis sąlygomis, dažniau pasižymi socialinės patirties stoka, santykių su bendraamžiais nepastovumu, prastesne integracija, adaptacijos problemomis, empatiškumo trūkumu aplinkinių atžvilgiu, neįautrumu (Cicchetti, Toth, Hennessy, 1993, Shonk, Cicchetti, 2001). R. Hukkanen ir bendradarbių (1999) tyrimai rodo, kad vaikai, išgyvenę tėvų atstūmimą, dažniau linkę vengti bendravimo su bendraamžiais, mieliau būna vieni, yra drovūs, pasyvūs mokyklos veikloje, jaučiasi nesugebantys susitvarkyti su jiems keliamais reikalavimais, jautriai reaguoja į kritiką, dažnai jaučiasi nesaugūs, vengia naujų situacijų, nerodo iniciatyvos. Dažnai bendraamžiai šiuos vaikus apibūdina kaip nesugebančius ilgą laiką išlaikyti pastovių teigiamų santykių arba draugystės, pasižyminčius prisitaikymo galimybių ribotumu, nepasitikėjimu bendraamžiais, nesavarankiškumu atliekant užduotis (Shonk, Cicchetti, 2001, Lupien ir kt., 2001).

Taigi reikia pabrėžti, kad nepalankios augimo sąlygos, vaikystėje išgyventi traumuojantys įvykiai daro įtaką kompetencijos ir socialinių įgūdžių trūkumų atsiradimui, tačiau kai kurių autorių (Tizard, Tizard, 1974, Pringle, 1986) teigimu, vaiko auklėjimas globos institucijoje, kurioje vyrauja pastovumas, monotoniškumas, ugdytinių veikla organizuojama pagal iš anksto parengtas programas bei taisykles, daugiausia apsiribojant vaikų priežiūra ir nepakankamai dėmesio skiriant socialinių įgūdžių formavimui, taip pat skurdina vaiko emocijas, ugdo socialinį abejingumą, pasyvumą, paviršutiniškumą, nepasitikėjimą savimi ir kitais. Apribojamas vaiko socialinių vaidmenų modelių ir visuomenės struktūros bei jos tarpusavio santykių pažinimas, o tai riboja pasaulio pažinimo galimybes. Daugelis tyrimų patvirtina, kad vaikams, gyvenantiems globos institucijose, būdingas nesugebėjimas užmegzti santykius su aplinkiniais, emocinio vystymosi sulėtėjimas, izoliacija, sulėtėjusi kalbos raida, savarankiškumo stoka, žemas pažintinis aktyvumas (Tizard ir kt. 1972, Vorria ir kt., 1998, Pringle, 1986).

Kaip matyti iš literatūros apžvalgos, dauguma tyrimų rodo augimo sąlygų, atskyrimo nuo tėvų, vaikystėje išgyventų traumojančių įvykių įtaką vaiko socialinių žinių, įgūdžių, kompetencijos trūkumui bei netinkamo elgesio formavimuisi. Kai kurie tyrimai įžvelgia gyvenimo globos institucijose arba bendraamžių įtaką (Parker, Asher, 1987). Reikėtų paminėti tai, kad vaikai, gyvenantys pilnose šeimose arba su vienu iš tėvų, taip pat pasižymi psichosocialinėmis problemomis, todėl negalima daryti vienareikšmės prielaidos, jog elgesio ir emocinių problemų išreikštumas, žemas kompetencijos lygis mokykloje, sunkumai prisitaikant bendraamžių grupėje priklauso tik nuo neigiamos ankstyvos patirties bei gyvenimo sąlygų globos institucijose arba santykių su bendraamžiais palaikymo ribotumo prosocialioje grupėje.

Reikėtų pabrėžti, kad globos namų auklėtiniai – tai specifinė vaikų grupė, dažnai reikalaujanti kryptingos ir nuoseklios pagalbos, siekiant padėti jiems prisitaikyti visuomenėje ir parengti joje gyventi, tačiau, deja, vaikų globos institucijose tokios pagalbos galimybės dar labai ribotos. Be to, vis dar pasigendama psichologinio, socialinio ir pedagoginio darbo rekomendacijų, skirtų specialistams, dirbantiems su šiais vaikais globos institucijose.

Atsižvelgiant į teorinį ir praktinį temos aktualumą ir į tai, kad apie globos namuose gyvenančių vaikų kompetencijos ypatumus Lietuvoje žinoma nedaug ir ši tema dar gana mažai

tyrinėta, straipsnyje analizuojama globos namų auklėtinių kompetencija bei su ja susiję veiksniai. Taip pat siekiama nustatyti globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių pilnose šeimose, kompetencijos bei elgesio ir emocinių problemų skirtumus. Tyrimo aktualumas susijęs ir su tuo, kad siekiama nustatyti, kaip vaikai prisitaiko prie bendrojo lavinimo mokyklos keliamų reikalavimų.

Šio tyrimo tikslas – nustatyti ir palyginti globos namų auklėtinių ir vaikų iš pilnų šeimų kompetencijos bei elgesio ir emocinių problemų įverčių lygius, taip pat nustatyti elgesio ir emocinių problemų ryšį su kompetencija globos institucijose ir su abiem tėvais gyvenančių vaikų bei paauglių grupėse. Daromos prielaidos, kad (1) tėvų globą praradusiems ir globos institucijose gyvenantiems vaikams, lankantiems bendrojo lavinimo mokyklas, būdingos stipriau išreikštos elgesio ir emocinės problemos bei kompetencijos trūkumas ir (2) elgesio ir emocinės problemos, susijusios su kompetencijos trūkumu.

Tyrimo metodika

Tiriamieji

Tyrimo dalyvavo Švenčionėlių vaikų globos namų ir Vilniaus laikinųjų vaikų globos namų auklėtiniai nuo 11 iki 17 metų (N=66). Su abiem tėvais gyvenančių vaikų grupę (toliau vadinamą kontroline grupe) sudaro Vilniaus bendrojo lavinimo mokyklose besimokantys 11–17 metų vaikai ir paaugliai (N=69).

Tyrimo metodai

Tyrimo buvo panaudotas Mokytojo įvertinimo klausimynas (TRF 5/18, Achenbach, 1991), skirtas rinkti standartizuota forma informaciją apie 5–18 metų asmenų kompetenciją ir elgesio bei emocines problemas, kai informaciją pateikia mokytojai. TRF 5/18 klausimyną sudaro 112 teiginių, leidžiančių įvertinti vaiko elgesio bei emocines problemas, kurių kiekvienas vertinamas 3 balų skale: 0 – jei teiginys neteisingas, 1 – jei iš dalies arba kartais teisingas, 2 – jei dažnai arba labai dažnai teisingas pastarųjų šešių mėnesių laikotarpiu. Bendras rodiklis gaunamas susumavus visus atsakymus į teiginius pagal nerimo arba kurią kitą skalę. Klausimyną sudaro internalių problemų (nusišalinimo, depresijos/nerimo bei psichosomatišnių) skalės, eksternalių problemų (agresyvaus ir delinkventinio elgesio) ir dėmesio bei socialinių problemų skalės. Šiame tyrime nenaudotos mąstymo problemų ir skundų somatinio pobūdžio sutrikimo skalės.

TRF 5/18 klausimyne taip pat yra 21 teiginys, skirtas vaiko kompetencijai nustatyti. Apie vaiko kompetenciją sprendžiama susumavus dviejų skalių – akademinės bei adaptyvaus funkcionavimo – balus. Akademinės kompetencijos skalė apskaičiuojama susumavus pagrindinių mokomųjų dalykų, pavyzdžiui, gimtosios ir užsienio kalbų, matematikos, istorijos arba visuomeninių mokslų ir pan., balų vidurkius. Neskaičiuojami kūno kultūros, dailės ir darbų, muzikos dalykų balai. Taip pat įvertinamas vaiko mokymosi lygis, kiekvieną mokomąjį dalyką įvertinant penkių balų skale: 1 – „labai žemas lygis“, 2 – „šiek tiek žemiau už vidutinį“, 3 – „vidutinis lygis“, 4 – „šiek tiek aukščiau vidutinio lygio“, 5 – „gerokai aukščiau už vidutinį“.

Adaptyvaus funkcionavimo skalė rodo, kiek, lyginant su kitais to paties amžiaus mokiniais, vaikas deda pastangų mokymuisi, kiek tinkamai jis/ji elgiasi, kiek jis/ji mokosi, kiek yra laimingas. Kiekvienas teiginys įvertinamas 7 balų skale: 1 – „labai mažai“, 2 – „šiek tiek mažiau“, 3 – „truputį mažiau nei kiti“, 4 – „vidutiniškai“, 5 – „truputį daugiau“, 6 – „šiek tiek daugiau“, 7 – „gerokai daugiau“. Bendras rodiklis gaunamas susumavus akademinės kompetencijos ir adaptacijos rezultatus. Šios skalės įverčiai neskaičiuojami, jei trūksta bent vieno teiginio/klausimo įvertinimo.

Tyrimo procedūra

Mokytojo įvertinimo klausimyną (TRF 5/18, Achenbach, 1991) apie mokykloje kylančias globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių pilnose šeimose, elgesio ir emocines problemas bei kompetencijos lygį užpildė mokytojai laisvu po pamokų laiku. Kontrolinės grupės tėvai ir globos institucijose gyvenančių vaikų auklėtojos sutiko, kad vaikai dalyvautų tyrime ir kad informaciją apie juos pateiktų vaikų mokytojai.

Tyrimo rezultatai

Tyrime analizavome namų auklėtinių ir vaikų iš pilnų šeimų elgesio ir emocinių problemų bei kompetencijos skirtumus pagal mokytojų vertinimus, taip pat elgesio bei emocinių problemų ir kompetencijos ryšius.

Globos namų auklėtinių ir vaikų iš pilnų šeimų elgesio ir emocinių problemų įverčių palyginimas

Lyginant globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių bei kontrolinės grupės tiriamųjų elgesio ir emocinių problemų vidurkius nustatyta, kad globos namų auklėtiniai mokykloje pasižymi didesnėmis elgesio ir emocinės problemomis nei vaikai, gyvenantys pilnose šeimose (žr. 1 lentelę). Globos namų ugdytiniais būdingi statistiškai reikšmingai aukštesni nerimo/depresijos ($t=2,007$, $p=0,047$), dėmesio ($t=2,951$, $p=0,004$) bei socialinių ($t=2,731$, $p=0,007$) problemų įverčiai.

Tyrimas parodė, kad globos namuose gyvenantys vaikai ir paaugliai pasižymi didesne agresija bei delinkvencija ir yra labiau linkę šalintis kitų vaikų nei jų bendraamžiai, gyvenantys su abiem tėvais, tačiau statistiškai nereikšmingi skirtumai leidžia manyti, kad mokykloje šios problemos būdingos tiek globos namuose, tiek pilnose šeimose gyvenantiems vaikams.

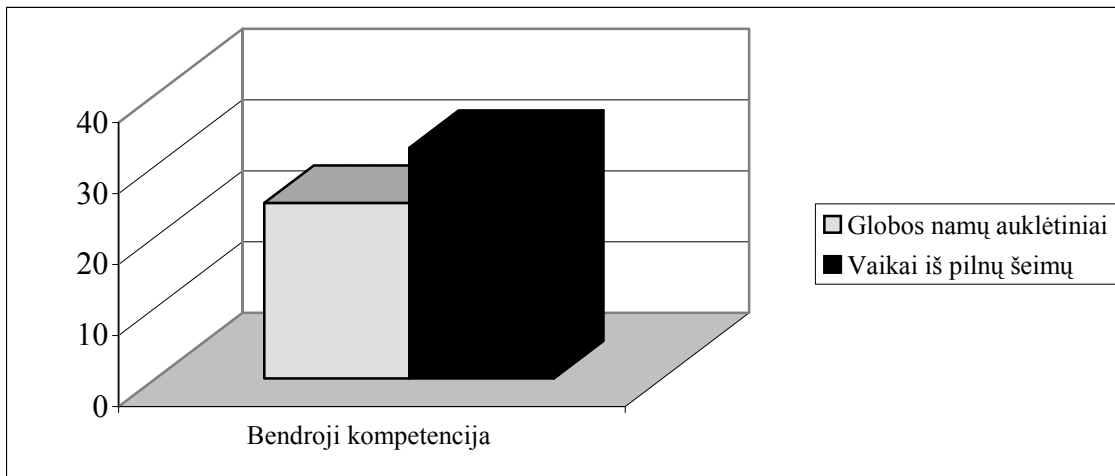
1 lentelė. **Globos namų auklėtinių ir vaikų bei paauglių iš pilnų šeimų elgesio ir emocinių problemų įverčių vidurkiai (M), standartiniai nuokrypiai (SD) ir jų palyginimas (t-testas)**

	Vaikai, gyvenantys globos namuose		Vaikai, gyvenantys pilnose šeimose		t-testas	
	M	SD	M	SD	t	p
Nerimas/depresija	4,7	3,98	3,4	3,27	2,007	0,047
Nusišalinimas	3,26	2,5	2,48	3,12	1,538	0,127
Dėmesio problemos	4,77	3,3	3,18	2,75	2,951	0,004
Agresija	6,78	8,62	4,37	6,51	1,765	0,08
Delinkvencija	3,21	3,62	2,1	3,54	1,738	0,085
Socialinės problemos	2,77	2,26	1,74	1,97	2,731	0,007

Globos namų auklėtinių ir vaikų iš pilnų šeimų kompetencijos palyginamoji analizė

Tikrinant prielaidą, kad anksti tėvų globą praradusiems vaikams būdingas kompetencijos trūkumas, buvo atlikta globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, akademinės ir adaptacijos skalių vidurkių palyginamoji analizė.

Statistiškai reikšmingai žemesnis bendrosios kompetencijos įvertis ($t=5,944$, $p<0,001$) vaikų, gyvenančių globos institucijose, grupėje leidžia teigti, kad šie vaikai mokykloje pasižymi žemesniu kompetencijos lygiu ($M=24,72$, $SD=8,42$) nei vaikai iš pilnų šeimų ($M=32,46$, $SD=5,93$) (žr. 1 pav.).

1 pav. Globos namų auklėtinių ir vaikų iš pilnų šeimų kompetencijos įverčių vidurkių palyginimas

Statistiškai reikšmingi vidurkių skirtumai pagal akademinės ($t=5,634$, $p=0,001$) ir adaptacijos ($t=5,217$, $p=0,001$) skalės parodė, kad vaikai iš globos namų mokykloje pasižymi žemesniais akademiniais laimėjimais ir mažiau stengiasi mokydami nei vaikai, gyvenantys su abiem tėvais.

2 lentelė. Globos namų auklėtinių ir vaikų iš pilnų šeimų kompetencijos įverčių vidurkiai (M), standartiniai nuokrypiai (SD) ir jų palyginimas (t-testas)

	Gyvenantys pilnose šeimose		Gyvenantys globos namuose		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Akademinė skalė	13,93	2,66	11,03	3,12	5,634	0,001
Adaptacijos skalė	18,53	4,21	13,68	6,01	5,217	0,001

3 lentelė. Berniukų ir mergaičių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, kompetencijos įverčių vidurkių (M) ir standartinių nuokrypių (SD) palyginimas

Berniukų grupė						
	Gyvenantys pilnose šeimose		Gyvenantys globos namuose		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Akademinė skalė	13,36	2,94	10,06	2,52	4,805	0,001
Adaptacijos skalė	17,77	3,82	11,13	5,3	5,701	0,001
Bendroji kompetencija	31,13	5,64	21,2	7,06	6,302	0,001
Mergaičių grupė						
	Gyvenančios pilnose šeimose		Gyvenančios globos namuose		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Akademinė skalė	14,56	2,17	11,96	3,4	3,583	0,001
Adaptacijos skalė	19,38	4,51	16,16	5,68	2,475	0,016
Bendroji kompetencija	33,95	5,97	28,12	8,31	3,167	0,002

Diferencijuojant pagal lytį nustatyta, kad ir berniukai, ir mergaitės, gyvenantys globos namuose, pasižymi didesniu kompetencijos trūkumu nei vaikai, gyvenantys pilnose šeimose

(žr. 3 lentelę). Statistiškai reikšmingai žemesni globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių akademinės, adaptacijos ir bendrosios kompetencijos skalių įverčiai parodė, kad globos namų auklėtiniai – ir berniukai, ir mergaitės – mokykloje dažniau pasižymi netinkamu elgesiu bei rečiau jaučiasi laimingi; taip pat šie vaikai pasižymi žemesniais mokymosi laimėjimais, prastesniu darbo atlikimu, mažiau laiko skiria mokymuisi nei pilnose šeimose gyvenantys berniukai ir mergaitės.

Berniukų ir mergaičių, gyvenančių tomis pačiomis sąlygomis, kompetencijos skirtumai

Analizuojant, ar socialinė aplinka turi vienodą įtaką berniukų ir mergaičių kompetencijai, taip pat buvo palyginti tomis pačiomis sąlygomis gyvenančių vaikų kompetencijos įverčiai pagal atskiras skales.

Duomenų analizės rezultatai parodė, kad berniukų ir mergaičių, gyvenančių pilnose šeimose, kompetencija pagal visas skales statistiškai reikšmingai nesiskiria (žr. 4 lentelę).

Lyginant berniukų ir mergaičių, gyvenančių globos institucijose, vidurkių skirtumus paaiškėjo, kad mergaitėms būdingi statistiškai reikšmingai aukštesni kompetencijos įverčiai pagal visas skales (žr. 4 lentelę). Mergaičių, gyvenančių globos institucijose, kompetencijos lygis yra aukštesnis nei berniukų, tuo tarpu kontrolinėje grupėje berniukų ir mergaičių kompetencijos lygis nesiskiria. Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad globos namų auklėtinės pasižymi aukštesniu kompetencijos lygiu, yra pažangesnės, labiau stengiasi mokymosi; taip pat jos geriau prisitaiko prie gyvenimo sąlygų ir yra atsparesnės patirtiems traumuojantiems vaikystės išgyvenimams nei berniukai.

4 lentelė. **Berniukų ir mergaičių, gyvenančių globos namuose ir pilnose šeimose, kompetencijos įverčių vidurkiai (M) ir standartiniai nuokrypiai (SD)**

Gyvenantys pilnose šeimose						
	Berniukai		Mergaitės		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Akademinė skalė	13,36	2,94	14,56	2,17	-1,897	0,062
Adaptacijos skalė	17,77	3,82	19,38	4,51	-1,573	0,121
Bendroji kompetencija	31,13	5,64	33,95	5,97	-1,968	0,053
Gyvenantys globos namuose						
	Berniukai		Mergaitės		t-testas	p
	M	SD	M	SD		
Akademinė skalė	10,06	2,52	11,96	3,4	-2,472	0,016
Adaptacijos skalė	11,13	5,30	16,16	5,68	-3,571	0,001
Bendroji kompetencija	21,2	7,06	28,12	8,31	-3,502	0,001

Globos namų auklėtinių ir vaikų iš pilnų šeimų kompetencijos ryšys su elgesio ir emocinėmis problemomis

Siekiant išsiaiškinti, kaip vaikų ir paauglių elgesio ir emocinių problemos susijusios su bendraja (akademinė ir adaptacijos) kompetencija, buvo apskaičiuoti Pearsono koreliacijos koeficientai.

Analizuojant eksternalių (agresijos ir delinkvencijos) problemų ir kompetencijos ryšį, globos namų auklėtinių grupėje nustatyta kompetencijos ir agresyvaus elgesio neigiama koreliacija ($r=-0,50$, $p<0,001$). Taip pat nustatytas statistiškai reikšmingas delinkvencijos bei kompetencijos ryšys ($r=-0,64$, $p<0,001$). Vaikų iš pilnų šeimų grupėje kompetencija bei agresyvus ir delinkventinis elgesys nėra reikšmingai susiję ($r=-0,15$, $p=0,22$ ir $r=-0,2$, $p=0,11$). Galima manyti, kad globos namų ugdytiniams būdingas prosocialių įgūdžių trūkumas, socialiai nepriimtinas elgesys sumažina pageidautinos socializacijos mokykloje galimybes, apsunkina adaptacijos procesą.

Kaip parodė tyrimo rezultatai, drovumas, jautrumas kritikai, vienišumo jausmas būdingesni vaikams, gyvenantiems globos institucijose, tačiau koreliacinės analizės rezultatai parodė, kad ir globos namų auklėtinių, ir vaikų iš pilnų šeimų kompetencija nėra reikšmingai susijusi su nerimu (globos namų auklėtinių grupėje $r=-0,14$, $p=0,27$; vaikų iš pilnų šeimų grupėje $r=-0,09$, $p=0,47$). Analizuojant socialinio nusišalinimo ryšį su vaiko kompetencija, globos namų auklėtinių grupėje nustatyta neigiama koreliacija ($r=-0,44$, $p<0,001$), tuo tarpu vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, mokytojų vertinimais, kompetencija nėra susijusi su nusišalinimo problemomis ($r=-0,05$, $p=0,66$).

Analizuojant, ar dėmesio problemos susijusios su kompetencija, globos namų auklėtinių grupėje nustatytas statistiškai reikšmingas neigiamas ryšys ($r=-0,524$, $p<0,001$). Taip pat nustatytas socialinių problemų ir kompetencijos statistiškai reikšmingas ryšys ($r=-0,522$, $p<0,001$). Taigi neramūs, neatidūs, nekantrūs, pasižymintys mokymosi problemomis bei prastu sutarimu su kitais vaikais globos namų auklėtiniai vertinami kaip mažiau kompetentingi, tuo tarpu vaikai iš pilnų šeimų, pasižymintys didesne kompetencija, mažiau turi socialinių problemų; taip pat vaikai ir paaugliai, kuriems mažiau būdingos dėmesio problemos, mokykloje vertinami kaip kompetentingesni. Tyrimo rezultatai parodė, kad vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, dėmesio bei socialinės problemos ir kompetencija nėra tarpusavyje reikšmingai susijusios ($r=-0,22$, $p=0,07$ ir $r=-0,13$, $p=0,32$).

Rezultatų aptarimas

Šis darbas papildė kitų tyrėjų gautus rezultatus, kurie patvirtina nepalankių augimo sąlygų, vaikystėje išgyventų traumuojančių įvykių įtaką žemam kompetencijos lygiui, adaptacijos mokykloje sunkumams bei elgesio ir emocijų problemų formavimuisi. Statistinės analizės rezultatai parodė, kad vaikams, gyvenantiems globos institucijose, būdingas aukštesnis elgesio ir emocijų problemų įverčių lygis. Tai patvirtina kitų autorių gautus rezultatus (Vorria ir kt., 1998, Hukkanen ir kt., 1999). Tyrimas parodė, kad vaikams, gyvenantiems atskirai nuo tėvų, būdingas aukštesnis nerimo lygis, emocinis uždarumas, vienišumo jausmas, įtampa, jautrumas kritikai nei vaikams, gyvenantiems saugioje aplinkoje su abiem tėvais. Statistiškai reikšmingai aukštesni socialinių ir dėmesio problemų įverčiai parodė, kad globos namų auklėtiniams mokykloje būdingas nesutarimas su kitais vaikais, išsiblaškymas, impulsyvumas, nurodymų nesilaikymas, taip pat šie vaikai dažniau jaučiasi vieniši, nemylimi, yra nemėgstami kitų vaikų, iš jų dažnai šaipomasi. Vaikai ir paaugliai, augdami su tėvais, išmoksta elgtis socialiai priimtinesniais būdais ir pamokų metu savo elgesiu aplinkiniams kelia mažiau problemų. Gautus rezultatus galima būtų sieti su tuo, kad nepalankios augimo sąlygos, neigiama patirtis, vaikystėje išgyventi traumuojančios įvykiai, prosocialaus elgesio pavyzdžio trūkumas riboja socialinių įgūdžių formavimąsi (Dadds ir kt., 1990, Dodge ir kt., 1986), skatina nesaugumo jausmo formavimąsi, prierašumo sutrikimą (Cicchetti, Toth, Hennessy, 1993, Macfie ir kt., 2001, Shonk, Cicchetti, 2001).

Tyrimo duomenys patvirtino prielaidą, kad globos namų auklėtiniai mokykloje pasižymi kompetencijos trūkumu, mokymosi ir adaptacijos sunkumais. Statistinė duomenų analizė rodo, kad vaikai, augę nepalankiomis sąlygomis, skurdžioje aplinkoje, pasižymi žemesniais mokykliniais laimėjimais bei akademinio nebrandumu nei vaikai, gyvenantys saugioje aplinkoje. Tai siejasi su ankstesnių tyrimų rezultatais (Barnett, Vondra, Shonk, 1996). Kitų autorių (Block, 1980, Grolnick, Ryan, 1989) nustatyta, kad vaikams, netekusiems tėvų globos, būdingi menki akademiniai laimėjimai, jie blogiau atlieka darbą, mažiau domisi aplinka, jiems trūksta žinių ir patirties, o tai didina nesėkmės moksle riziką, apsunkina įgūdžių formavimąsi.

Angstyva neigiama patirtis, sunkios gyvenimo sąlygos, skurdi aplinka, nepriežiūra, taip pat vaiko auklėjimas globos institucijoje, kurioje vyrauja pastovumas apsiribojant vaikų priežiūra ir nepakankamai dėmesio skiriant ugdymo procesui bei socialinių įgūdžių formavimui, apriboja kompetencijos formavimąsi, didina nesėkmės mokymosi procese riziką, prosocialaus elgesio bei socialinių įgūdžių perėmimą. Vaikai, gyvenantys pilnose šeimose, pasižymi aukštesniu kompetencijos lygiu, akademinio brandumu, geresne adaptacija. Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad vaikams, netekusiems tėvų globos ir gyvenantiems globos

institucijose, trūksta patirties teigiamiems santykiams palaikyti bei socialinei informacijai apdoroti. Tai patvirtina kitų autorių gautus rezultatus (Tizard ir kt., 1972, Pringle, 1986, Vorria ir kt., 1998), kurie rodo, kad vaikams, gyvenantiems globos institucijose, būdingas nesugebėjimas užmegzti santykius su aplinkiniais, savarankiškumo stoka, žemas pažintinis aktyvumas, mokymosi sunkumai.

Gauti rezultatai parodė, kad globos namuose gyvenančių vaikų ir paauglių kompetencija ir elgesio bei emocinės problemos yra artimai tarpusavyje susijusios: nustatyti statistiškai reikšmingi neigiami kompetencijos ir dėmesio bei socialinių problemų, agresyvaus, delinkventinio elgesio bei socialinio nusišalinimo ryšiai. Tai patvirtino ir J. Parkerio bei S. R. Asherio (1987) atlikti tyrimai. Vaikų iš pilnų šeimų grupėje tarp elgesio ir emocinių problemų bei kompetencijos statistiškai reikšmingų ryšių nerasta.

Apibendrinant tyrimo rezultatus galima teigti, kad globos namuose gyvenantiems vaikams ir paaugliams būdingos stipriau išreikštos elgesio ir emocinės problemos bei kompetencijos trūkumas bendrojo lavinimo mokyklose nei pilnų šeimų vaikams. Tai gali būti sietina su nepalankiomis augimo sąlygomis šeimoje, vaikystėje išgyventais traumuojančiais įvykiais, ryšių su biologiniais tėvais praradimu, taip pat su vaikų gyvenimo sąlygomis globos institucijose, kuriose apsiribojama tik vaikų priežiūra mažai dėmesio skiriant jų ugdymui, įgūdžių lavinimui.

Apleisti bei atskyrimą nuo tėvų išgyvenę vaikai yra blogiau pasirengę mokyklai ir naujų socialinių santykių užmezgimo, ir nusiteikimo mokytis aspektu, todėl šiems vaikams pamokų metu reikia skirti ypač daug dėmesio atsisakant noro skatinti gabius ir gerus mokinius ir menkinti blogus, žemų akademinį laimėjimų vaikus sudarant vienodas mokymosi sąlygas bei sukuriant saugią atmosferą visiems vaikams, neatsižvelgiant į jų socialinę padėtį. Dauguma globos namų ugdytinių mokosi bendrojo lavinio mokyklose, todėl mokytojai turi būti geriau parengti dirbti su šiais vaikais; taip pat vaikams, netekusiems tėvų globos, dažna globos institucijų ir mokyklų kaita, „atvykimo – išvykimo“ procesas apsunkina prisitaikymą, apriboja prisirišimą, todėl ypač svarbu sudaryti nuolatinės gyvenimo globos namuose ir mokymosi mokykloje sąlygas, kad kuo rečiau globos namų auklėtinis jaustų auklėtojų, mokytojų bei bendraklasių kaitą. Kaip rodo praktika, dauguma vaikų, patyrę atskyrimą nuo tėvų arba kai yra perkelti į kitą globos instituciją, išgyvena stresą, prisitaikymo laikotarpis naujomis gyvenimo sąlygomis būna ypač sudėtingas, todėl su globos namų auklėtiniais turi būti dirbama sistemingai teikiant nuolatinę psichologų, specialiųjų pedagogų bei socialinių darbuotojų visokeriopą pagalbą, kad veikla taptų dėsningu procesu.

LITERATŪRA

1. Achenbach T. M. Manual for the Teacher's Report Form and 1991 Profile. – Burlington: University of Vermont, Department of Psychology, 1991.
2. Asher S. R., Coie J. D. Significance of Peer Relationship Problem in Childhood // B. H. Schneider, G. Attili, J. Nadel, R. P. Weissberg (Eds.), Social Competence in Developmental Perspective. NATO, ASI, 1990.
3. Barnett D., Vondra J. I., Shonk S. Self-perceptions, motivation, and school functioning of low-income maltreated and comparison children // Child Abuse and Neglect. 1996. Vol. 20 (5).
4. Block J. H., Block J. The role of ego-control and ego-resiliency in the organization of behavior // W. A. Collins (Ed.), Minnesota Symposium on Child Psychology, 1980. Vol. 13.
5. Bowlby J. Attachment and loss. Loss: Sadness and Depression. – New York: Basic Books, 1980. Vol. 3.
6. Cicchetti D., Toth S. L., Hennessey K. Child maltreatment and school adaptation: Problems and promises // D. Cicchetti, S. L. Toth (Eds.). Child abuse, child development and social policy. 1993.
7. Coie J. D., Belding M., Underwood M. Aggression and peer rejection in childhood // B. B. Lahey, A. E. Kazdin (Eds), Advances in clinical child psychology. – New York: Plenum Press, 1988. Vol. 11.
8. Coie J. D., Dodge K. A., Kupersmidt J. Peer group behavior and social status // S. R. Asher, J. D. Coie (eds.) Peer rejection in childhood. – New York: Cambridge University Press, 1990.

9. Dadds M. R., Heard P. M., Rapee R. M. Anxiety disorders in Childhood // *Child Development*. 1990. Vol. 61.
10. Dodge K. A., Coie J. D. Social-Information-Processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children's Peer Groups // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. Vol. 53 (6).
11. Dodge K. A., Pettit G. S., McClaskey C. L., Brown M. M. Social competence in children // *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 1986. Vol. 51 (2, Serial No. 213).
12. Grolnick W. S., Ryan R. M. Parent styles associated with children's self-regulation and competence in school // *Journal of Educational Psychology*. 1989. Vol. 81, p. 143-154.
13. Hukkanen R., Sourander A., Bergroth L., Piha J. Follow-up of children and adolescents in residential care in children's homes // *Nord Journal of Psychiatry*. 1999. Vol. 53.
14. Hukkanen R., Sourander A., Bergroth L., Piha J., Berghot L. Psychosocial factors and adequacy of services for children in children's homes // *European Child & Adolescent Psychiatry*. 1999. Vol. 8.
15. Kaufman J., Cicchetti D. The effects of maltreatment on school-aged children's socioemotional development: Assessment in a day camp setting // *Developmental Psychology*, 1989. Vol. 25.
16. Lupien S. J., King S., Meaney M. J., McEwen B. S. Can poverty get under your skin? Basal cortisol levels and cognitive function in children from low and high socioeconomic status // *Development and Psychopathology*, 2001. Vol. 13.
17. Macfie J., Cicchetti D., Toth S. L. The development of dissociation in maltreated preschool-aged children // *Development and Psychopathology*. 2001, Vol. 13.
18. Masten A. S., Coatsworth J. D., Neemann J., Gest S. D., Tellegen A., Garmezy N. The Structure and Coherence of Competence From Childhood through Adolescence // *Child development*. 1996. Vol. 66.
19. Motti-Stefanidi F., Besevegis E., Giannitsas N. Teachers' perceptions of school-age children's competence and mental health // *European Journal of Personality*. 1996. Vol. 10.
20. Parker J., Asher S. R. Peer acceptance and later personal adjustment: are low-accepted children "at risk"? // *Psychological Bulletin*. 1987. Vol. 102.
21. Pringle M. K. The needs of children. – Suffolk: Hutchinson, 1986.
22. Rogosch F. A., Cicchetti D. Illustrating the interface of family and peer relations through the study of child maltreatment // *Social Development*. 1994. Vol. 3.
23. Salzinger S., Kaplan S., Pelcovitz D., Samit C., Kreiger R. Parent and teacher assessment of children's behavior in child maltreating families // *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*. 1984. Vol. 23.
24. Shonk S. M., Cicchetti D. Maltreatment, Competency Deficits, and Risk for Academic and Behavioral Maladjustment // *Developmental Psychology*. 2001. Vol. 37 (1).
25. Tizard B., Cooperman O., Joseph A., Tizard J. Environmental effects on language development; a study of young children in long-stay residential nurseries // *Child Development*. 1972. Vol. 43.
26. Tizard J. & Tizard B. The institution as an environment for development // M. P. M. Richards (Ed.). *The integration of a child into a social world*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1974.
27. Vorria P., Wolkind S., Rutter M., Pickles A., Hobsbaum A. A Comparative Study of Greek Children in Long-term Residential Group Care and in Two-parent Families: Social, Emotional and Behavioural Differences // *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*. 1998. Vol. 39 (2).

PECULIARITIES OF SCHOOL COMPETENCE OF CHILDREN IN RESIDENTIAL CARE AND CHILDREN LIVING AT HOME

Kristina Samašonok

Vilnius Collage in Higher Education

Assoc. Prof. Dr. Rita Žukauskienė

Mykolas Romeris University

Summary

Findings from several studies provide indications about the multidimensional structure of competence, its continuity over time and the interrelations among competence domains and emotional/behavioural problems. Findings from the several studies are suggesting that the

competence in childhood and adolescence have at least three distinct dimensions (Masten et al., 1995). These dimensions reflect developmental tasks related to academic achievement, social competence and conduct and have strong continuity, especially rule-breaking versus rule-abiding conduct, over time. Experience of negative events in the childhood, disadvantageous conditions for growing up limit the possibility of learning to behave in a social acceptable way. Negative experience in the childhood is related to emotional and behavioural problems in later life and complicates the adaptation in the school environment. Residential care units have a symbolic barrier to the social life of the outside world. Children spending a part of their life in an institution will be profoundly socially shaped by that particular circumstance. Residential children have little power to affect their conditions of living. Others control their life, the routines of daily life are often strict, and there is a lack of variety in activities. In most units, the children wake up, have their meals and most activities at scheduled times.

This investigation aims to explore the peculiarities of competence, and behavioural and emotional problems of children and adolescents in residential care, according to teachers ratings in comparison to children who live in full families. Teacher Report Form (Achenbach, 1991) is used in this research to assess the child's competence and to evaluate behavioural and emotional problems. Teachers' ratings were obtained for 66 children from institutionalised children, and for 69 children who live in full families. The results showed that children and adolescents living in institutions could be characterised as having lower levels of competence and lower academic achievement. They also experience higher levels of attention and social problems, aggressive behaviour, and anxiety/depression. Statistical analysis of data is showing that emotional and disruptive behaviour problems such as aggression, social withdrawal, anxiety, attention deficit/hyperactivity are closely related to child's competence. Overall, the lack of competence, low academic achievement, emotional and behavioural problems can be related with former negative experience and current institutionalisation.

Keywords: children in residential care, school competence, emotional and behavioural problems.